

ენათმეცნიერება

მარიამ ბალასანიანი-გოგნაძე

ეთნო-ისტორიული ანომალიები („სომხეთისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის ტოპონიმთა ხუთტომეულის მიხედვით“)

მოკლე შინაარსი

„სომხეთისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის ტოპონიმთა“ ლექსიკონი ადგილობრივ სომხურ მოსახლეობაზე დაყრდნობით გვაწვდის ისტორიულ ცნობებს მათი ჩამოსახლების შესახებ. მითითებულია აგრეთვე, თუ რომელი პროვინციიდან მოვიდა სომხური მოსახლეობა თითოეულ სოფელში. უმრავლესობა ოსმალეთიდან, კერძოდ, არზრუმიდან ჩამოსახლებული სომხები არიან.

სომხურ ტოპონიმურ ლექსიკონში ზოგიერთი სოფლის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა მითითებულია ძველი პერიოდის მონაცემებით, მაშინ, როდესაც სამცხე-ჯავახეთის სოფლების დიდი უმრავლესობა, კერძოდ, იმ სოფლებისა, სადაც ჩამოსახლებული სომხები მოსახლეობა ცხოვრობს, ეროვნული შემადგენლობა მითითებულია მე-20 საუკუნის 60-70-იანი წლების მიხედვით. ჩამოთვლილ სოფლებში ქართული მოსახლეობა ცხოვრობდა, რის შესახებაც სომხური ტოპონიმის ხუთტომეულში არაფერია ნათქვამი.

ტოპონიმთა ლექსიკონში მითითებულ სოფლებში „აზერბაიჯანელი“ მოსახლეობა არასოდეს არ ცხოვრობდა. ისინი გამუსლიმებული ქართველები არიან.

Mariam Balasaniani-Gognadze

ETHNO-HISTORICAL ANOMALIES (ACCORDING TO “TOPONIMIES OF ARMENIA AND ITS NEAR REGIONS”)

Abstract

According to “Toponimies of Armenia and its near regions” dictionary gives historical information about settlement of Armenian people on the base of local Armenian people’s stories. It also indicates which province these Armenian people arrived from in each village. Most of the Armenians arrived from Erzurum and settled in the villages of Samtskhe-Javakheti.

In the Armenian dictionary of toponyms the national consistence of some village population are indicated from the old data, while a big majority of villages in Samtskhe-Javakheti, mainly the villages where resettled Armenian population live, the national consistence is indicated according to 60-70-s of the 19th century. Georgian population also lived in these villages though the dictionary says nothing about it

In 20th century (60-70- s) Georgian people were living in above mentioned villages not Azerbaijan. They are people who changed their religion. This issues is written incorrect in Toponimies in Armenia and near regions in volume five.

საკვანძო სიტყვები: გამუსლიმებული ქართველები, ეთნოსი, იერლი.
key words: Azerbaijan, The Georgians accepted Islam, Ethnos.

შესავალი. 1986-2001 წლებში გამოიცა ჰ. ბარსელიანის, თ. ჰაკობიანის და მ. ბახშიანის „სომხეთისა და მიმდებარე რაიონების ტოპონიმური ლექსიკონი“ ხუთ ტომად. გამოცემას წინ უძღვის მოკლე წინასიტყვაობა, რომლიდანაც ვგებულობთ, რომ სომხურ ტოპონიმიაზე უძველესი დროიდან მუშაობდნენ, როგორც უცხოელი, ისე სომეხი ავტორები. მისი აკადემიური კვლევა იწყება XX საუკუნის მეორე ნახევარში და XXI საუკუნის დასაწყისში.

ლექსიკონში დიდი ყურადღება ეთმობა ძველი სომხური ტოპონიმების წარმოშობას, მათ განმარტებებს, თქმულებებსა და ხალხურ გადმოცემებს.

ავტორები მიუთითებენ ტოპონიმური ლექსიკონების ენციკლოპედიურ ხასიათს XIX-XX საუკუნეებში, რომელთა შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მკრტიხ პუტურიანის „სომხური ენციკლოპედია“, რომელიც გამოვიდა ბუქარესტში 1938-40 წლებში, მასში მხოლოდ სომხური ტოპონიმები იყო განხილული.

ხუთტომეულის ავტორებმა მიზნად დაისახეს სომხეთისა და მიმდებარე ტერიტორიების ტოპონიმური მასალის შეკრება-დაშუშავება და კვლევა. ეს ენციკლოპედიური ხასიათის ლექსიკონი გამოადგებათ ბიზანტიის, სპარსეთის, კავკასიის და სხვა ქვეყნების უძველესი ისტორიით დაინტერესებულ პირებს.

ლექსიკონი მოიცავს 400 ათას კვადრატულ კილომეტრ ფართობზე გაბნეულ ტოპონიმებს. ხუთ ტომში მოცემულია 136 ათასზე მეტი გეოგრაფიული სახელი. ავტორები მიუთითებენ მათი ტოპონიმური ინტერესების საზღვრებს. ჩრდილოეთით მდ. მტკვრამდე, სამხრეთიდან დასავლეთ ტიგროსის გამყოფ

წყლებამდე, დასავლეთით ამასიის და კესარიის რაიონებს, ქილიკიასთან ერთად და აღმოსავლეთით კასპიის ზღვამდე. ამ ფარგლებში ხვდება რამდენიმე მეზობელი რაიონი და ქვეყანა. ქრონოლოგიის თვალსაზრისით ლექსიკონი შეიცავს უძველესი საუკუნეებიდან ჩვენს დღემდე პერიოდში არსებულ ტოპონიმებს (ჰაკობიანი..., 1986: 7-8).

ლექსიკონში ძირითადად აღწერილია სოფლები და სხვა ტიპის საცხოვრებელი ადგილები, ხოლო ტბებს, მდინარეებს, მთაგრეხილებს, მდელოებს, როგორც ავტორები აღნიშნავენ, შედარებით ნაკლები ადგილი უკავია.

ტოპონიმები ლექსიკონში მოცემულია თანამედროვე სომხური ენის მართლწერით. სტატიებში სიტყვები საჭიროების მიხედვით გამოყენებულია ძველი ან ჯერ კიდევ დასავლეთ სომხეთში მოხმარებული გრაბარული მართლწერით ასევე სხვა ენებზეც. ძველი მართლწერის ფორმები, როგორც მაუწყებელი ფორმები ჩასმულია ან ფრჩხილებში, ან ბრჭყალებში. შემდგენლებს უცხო ფორმები მოჰყავთ პირველწყაროს სახით (ბერძნულ, ლათინურ, რუსულ და სხვა), ან საერთაშორისო ტრანსკრიფციით.

ლექსიკონის შედგენისას გამოყენებულია ასურულ-ბაბილონური, ხეთური, სომხური, ბერძნული, სპარსული, ბიზანტიური, არაბული, ქართული, რუსული, თურქული წყაროები, სხვადასხვა პუბლიკაცია, არქივი, ხელნაწერი, ათეულობით ძველი და ახალი რუკა (ჰაკობიანი..., 1986: 9-10).

კვლევა. ჩემი კვლევის მიზანს წარმოადგენს „სომხეთისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის ტოპონიმების“ ხუთტომეულში წარმოდგენილი თანამედროვე ტოპონიმების შესახებ სომეხ მეცნიერთა მიერ გამოთქმული მოსაზრებების მიმოხილვა; ენათმეცნიერული ანალიზი; სახელთა ფონეტიკური და მორფოლოგიური ცვლილებების, კანონზომიერებების გარკვევა; სომხური მასალის შედარება ძველ წყაროებში დადასტურებულ ქართულ მასალასთან.

სომხური ტოპონიმის ხუთტომეულში აღმოვაჩინე უამრავი სახელის არასწორი, დამახინჯებული ფორმა, უზუსტობა, რასაც სჭირდება კვლევა-ძიება და სწორი ფორმების დადგენა, ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს ენის ისტორიისათვის. ზოგიერთი მათგანი უკვე შევისწავლე და გამოვაქვეყნე. სახელების სწორი ახსნა საშუალებას მოგვცემს, შევისწავლოთ ჩვენი ქვეყნის

ეთნოგრაფია, ეკონომიკური, კულტურული და რელიგიური ისტორია.

საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანელების წინაპრები თითქმის მთლიანად სპარსეთიდან და თურქეთიდან მოვიდნენ გვიან ფეოდალურ ეპოქაში. მათი ჩამოსახლება გარეშე აგრესიული ძალების სამხედრო-პოლიტიკური მოსახრებებით იყო ნაკარნახევი და მიზნად ისახავდა საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთი პროვინციების კოლონიზაციას. საქართველოზე გამუდმებული თავდასხმების შედეგად ირანელი და თურქი დამპყრობლები ხშირად მიმართავდნენ თურქული ტომების ჩამოსახლებას იმ მიწებზე, რომლებიც მანამდე ქართველ მოსახლეობას ეკავა. ახალი დასახლებანი თანდათან იკავებდნენ გაუკაცრიელებულ ქართულ სოფლებს. ამ სოფლების მკვიდრი მოსახლეობის დიდი ნაწილი მტერს შეეწირა უთანასწორო ბრძოლაში ან ტყვედ იქნა წაყვანილი უცხოეთში; გადარჩენილნი კი იძულებული იყვნენ თავი შეეფარებინათ სამშობლოს სხვა კუთხეებში.

ერთ-ერთი ასეთი ფაქტის შესახებ მოგვითხრობს ვახუშტი ბაგრატიონი: როდესაც შაჰ-აბასმა წაართვა აღჯაყაღად წოდებული ციხე (თეთრი ციხე) მეფე გიორგის (1600-1605 წწ.), „მან მოიყვანა ელნი ბორჩაღუ და დასხნა აქა, და ამით ეწოდა ბორჩაღუ“. იმავე შაჰ-აბასმა XVII საუკუნის პირველ მეოთხედში ათეული ათასობით ქართველი გადაასახლა კახეთიდან სპარსეთში. სხვადასხვა ხასიათის სამხედრო-პოლიტიკური აქციების შედეგად იშვიათი როლი იყო საქართველოს ტერიტორიაზე არაქართველთა ჩამოსახლების შემთხვევები. მოსულთა ნაწილი ითქვიფებოდა ადგილობრივ ქართველ მოსახლეობაში და განიცდიდა ასიმილაციას, ნაწილი კი ინარჩუნებდა თავის ეროვნებას (ჯაოშვილი, 1984: 231-232).

რუსებისა და სომხებისაგან განსხვავებით, საქართველოში დამკვიდრებული აზერბაიჯანელების მეტი ნაწილი სოფლად ცხოვრობს. 1970 წელს რესპუბლიკის ქალაქებში ცხოვრობდა მათი საერთო რაოდენობის 18,2%. 1979 წ. თბილისში ცხოვრობდა 12,9 ათასი აზერბაიჯანელი, რუსთავში – 7,4 ათასი. აზერბაიჯანელები შეადგენდნენ ქვემო ქართლის სოფლის მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს (მარნეულის, ბოლნისის, გარდაბნის, დმანისის რაიონებში). მათი განსახლების მეორე არეალია კახეთი – საგარეჯოს, ლაგოდეხის, თელავის რაიონების ტერიტორია. აზერბაიჯანული სოფლები არსებობს შიდა

ქართლში – კასპის, მცხეთის და ქარელის რაიონებში, აგრეთვე თრიალეთში და თეთრიწყაროს რაიონში. რესპუბლიკის დანარჩენ რეგიონებში აზერბაიჯანელების რაოდენობა შედარებით უმნიშვნელოა (ჯაოშვილი, 1996: 112-290).

სომხეთის ტოპონიმთა ლექსიკონში ზოგიერთი სოფლის მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა მითითებულია ძველი პერიოდის მიხედვით, მაშინ როდესაც სამცხე-ჯავახეთის სოფლების დიდი უმრავლესობა, კერძოდ, იმ სოფლებისა, სადაც ჩამოსახლებული სომეხი მოსახლეობა ცხოვრობს, ეროვნული შემადგენლობა მითითებულია XX საუკუნის 60-70-იანი წლების მიხედვით. მაგ.: **ზარზმის** შესახებ ნათქვამია, რომ 1907 წელს იქ ცხოვრობდა 44 აზერბაიჯანელი, ასევე „**აზერბაიჯანელი**“ მოსახლეობის არსებობა მითითებულია **ადიგენში, ანდაში, არზნეში, აზმანაში, არალში, ზანავსა და ხევაშენში**.

რაკი 1936 წლამდე ტერმინი „აზერბაიჯანელი“ ოფიციალურად არ გამოიყენებოდა, 1907 წელსაც აზერბაიჯანელები არცერთ წყაროში არ უნდა იხსენიებოდნენ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ხუთტომეულში ეს ტერმინი ტოპონიმთა ლექსიკონის ავტორების მიერაა მიწერილი ამ სოფლების მოსახლეობად. დასახელებულ სოფლებში „აზერბაიჯანელი“ მოსახლეობა არასოდეს არ ცხოვრობდა. ისინი გამუსლიმებული ქართველები არიან.

სომხური ტოპონიმის ხუთტომეულის მიხედვით გავცნოთ იმ სოფელთა მონაცემებს, სადაც მითითებულია, რომ ცხოვრობდა „აზერბაიჯანული“ მოსახლეობა. მაგ.: სოფელი **ადიგენი** მდებარეობს ახალციხის მხარეში. ქ. ახალციხიდან დაახლოებით 25 კმ-ის დაშორებით. 1907 წელს ჰყავდა 464 **აზერბაიჯანელი** მცხოვრები (ჰაკობიანი..., 1986: 34).

სოფელი **ანდა**, სომხური ტოპონიმის ხუთტომეულის მიხედვით, მდებარეობს ახალციხის რაიონში. 1907 წელს აქ ცხოვრობდა 212 **აზერბაიჯანელი** (ჰაკობიანი..., 1986: 257).

სოფელი **არზნე** მდებარეობს ადიგენის რაიონში. არზნეში 1907 წელს ცხოვრობდა **106 აზერბაიჯანელი** (ჰაკობიანი..., 1986: 435).

ტოპონიმთა ლექსიკონის მიხედვით, სოფელი **აზმანა** მდებარეობს ახალქალაქის რაიონში მდინარე კადარასუს ნაპირზე. აზმანში 1907 წელს იყო **278 აზერბაიჯანელი** მოსახლე (ჰაკობიანი..., 1986: 48).

ზარზმის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი მდებარეობს ახალციხის ოლქში. 1907 წელს იქ ცხოვრობდა 44 აზერბაიჯანელი, შემდგომ წყაროებში არ მოიხსენიება (ჰაკობიანი..., 1988: 278).

ზანაგი მდებარეობს ახალციხის ოლქში. 1905 წელს იყო **318 აზერბაიჯანელი** მოსახლე, ხოლო 1907 წელს – 146 (ჰაკობიანი..., 1988: 264).

ხევაშენი მდებარეობს ახალციხის რაიონში. 1907 წელს იყო **166 აზერბაიჯანელი** მოსახლე ((ჰაკობიანი..., 1988: 720).

ჩამოთვლილ სოფლებში, XX საუკუნის 60-70-იან წლებში, ქართული მოსახლეობაც ცხოვრობდა, რის შესახებაც „სომხური ტოპონიმის ხუთტომეულის ლექსიკონი“ არაფერს ამბობს.

მითითებულ სოფლებში „**აზერბაიჯანელი**“ მოსახლეობა არასოდეს არ ცხოვრობდა. ისინი გამუსლიმებული ქართველები არიან.

ტერმინი „**აზერბაიჯანელი**“ ოფიციალურად არ იხმარებოდა 1936 წლამდე და გამოიყენებოდა „**თათარი**“, რაც მაჰმადიან ქართველსაც აღნიშნავდა.

სომხური ტოპონიმის ხუთტომეული ატყუებს მკითხველს, იმის საჩვენებლად, რომ XX საუკუნის დასაწყისში ჩამოთვლილ სოფლებში ქართველები არ ცხოვრობდნენ.

შოთა ლომსაძე წერს: „საუკუნეების განმავლობაში სისხლისაგან დაცლილი ქვეყანა XVI საუკუნეში ოსმალეთმა დაიპყრო და ძლიერი ტრადიციების ქართულ მხარეში თურქული პოლიტიკურ-ეკონომიკური სისტემის შემოღებას შეუდგა. მესხეთის ხალხი დიდხანს იბრძოდა, თავს არ უდებდა დამპყრობლებს, მაგრამ უთანასწორო ბრძოლაში დამარცხდა და მშობლიური მიწიდან რომ სულ არ ამოვარდნილიყო, გამაჰმადიანდა“ (ლომსაძე, 1975: 284).

გამაჰმადიანება არ იყო რელიგიური ექსპანსიის ერთადერთი გზა. მას თან ახლდა სხვა რელიგიებიც, სხვადასხვა ხერხებითა და მეთოდებით იბრძოდნენ გაბატონებული მდგომარეობის მოპოვებისათვის მესხეთში.

„ისტორიული ბედუკუდმართობის გამო გვიანფოდალურ პერიოდში ქართველ ხალხში სხვადასხვა რელიგიები გავრცელდა. ხდებოდა დიდი ხნის წინ ჩამოყალიბებული ქართული ეროვნული ერთიანობის დასუსტება. მაჰმადიანობის დანერგვას ქართველ ხალხში იარაღის საშუალებით აზერბეზდნენ, ხოლო

ქრისტიანობის შტო-რელიგიების – კათოლიკობისა და გრიგორიანობის გავრცელებას მშვიდობიანი გზით აღწევდნენ“ (თოფნიშვილი, 2005: 154).

მესხეთის ბრძოლით დაპყრობას ბევრად ცოტა დრო დასჭირდა, ვიდრე მის დაქუცმაცებას. ოსმალეთმა ისტორიული მესხეთის დაშლას საუკუნეები მოანდომა.

ოსმალეთის პარალელურად, არც ერთმორწმუნე რუსეთმა გაამართლა მესიანური პირობა, რის გამოც მძიმე დღეში ჩავარდნილი ქართველი ხალხი თანდათან შორდებოდა საკუთარ ფესვებს.

ოსმალეთი ორმხრივ ახერხებდა ბრძოლას. უპირველესი იყო სამხედრო ექსპანსია, ხოლო ეკონომიკური წახალისება, რაც რჯულის შეცვლით მიღებულ პრივილეგიებში მდგომარეობდა, აძლევდა მას საშუალებას, რომ „გათათრებინა“, ე. ი. სახელიც კი შეეცვალა ქართველისათვის, რასაც ბუნებრივად მოსდევდა შემდეგ საკუთარი გვარისა და ეროვნების შეცვლა. „გათათრება“ პირველი დიდი კრაზი იყო მესხეთის მოსახლეობისა.

„გათათრება“ თავიდან თითქოს არაფერს ცვლიდა ადამიანის ცხოვრებაში, უბრალოდ, ის მონათლებოდა მაჰმადიანად, მიიღებდა შედავათს გადასახადებში, მაგრამ ძმა ძმად, ქართველად რჩებოდა, ენა ქართული ჰქონდა, ურთიერთობები ძველებური რჩებოდა. მთავარი მოვლენები შემდეგ ვითარდებოდა, როდესაც მის შვილს გვარის ოსმალურ ან აზერბაიჯანულ დაბოლოებას მოსთხოვდნენ და თურქული ენის ცოდნაც აუცილებელი შეიქმნებოდა.

ისლამის გავრცელებით მესხეთში მოხდა რელიგიური დაპირისპირება ერთი ეთნოსის (ქართველთა) შიგნით. ამ პროცესმა ყველაზე მწვავე ხასიათი მიიღო XIX-XX საუკუნეებში. ისლამური სარწმუნოების გავრცელებას და ამის გამო მესხეთის ეთნიკურ დაპირისპირება-დაშლას საფუძველი ჩაუყარა ოსმალეთმა და საბოლოო სახე მისცა რუსეთმა. ამ დაპირისპირებაში განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა ის ხელოვნური ტერმინები, რომელთა საშუალებითაც ცდილობდა ოსმალეთი, განსაკუთრებით რუსეთი, მაჰმადიანი მესხები გაემიჯნათ ქართული ეთნიკური სფეროდან. აღ. ფრონელს გულუბრყვილოდ შეცდომა ჰგონია, როდესაც რუსეთი ქართული ეთნოსის გათიშვისათვის შემოიტანს „თათარი“ ტერმინს. ეს მხოლოდ ენობრივი ან სარწმუნოებრივი შეფასება არ არის ზოგიერთი ქართველისა. ეს დებულებს კანონის ძალას და შიდა დაპირისპირებაც სახეზეა.

„შარშან და შარშანწინ მთავრობამ მოახდინა რეფორმა ადგილობრივი მართვა-გამგეობისა აჭარაში, სადაც დღესაც წმინდად ლაპარაკობენ ქართულს გურული კილოთი. განმეორდა ბედშავი შეცდომა. აჭარლების სამშობლო ენად აღიარეს ოსმალურ-თათრული, სწორედ ისე, როგორც პასკევიჩის მიერ ახალციხის აღების შემდეგ მესხეთისა და ჯავახეთის ქართველ მაჰმადიანებს უწოდეს თათრები“ (ფრონელი, 1991: 58).

მ. ბერიძე აღნიშნავს, რომ დღევანდელი ადიგენის რაიონის ისეთი სოფლები, საიდანაც შემდეგში გაასახლეს მოსახლეობა, როგორც „თათრები“, 1893 წელს ქართულია. 1944 წლის შემდეგ, რაც მაჰმადიანი მესხები სამშობლოდან გაასახლეს, სადაც მიჰყავდათ, იქაურ გვარსა და ეროვნებას აძლევდნენ. განა შეიძლება ადიგენელი, ახალციხელი ან ასპინძელი კაცი, თუნდაც მაჰმადიანი, აზერბაიჯანელი ყოფილიყო? რა თქმა უნდა, არ შეიძლებოდა.

კიდევ ერთი შტრიხი: მაჰმადიანი მესხების თურქულ მეტყველებაში ჩვეულებრივია ქართული სპეციფიკური ბგერები, რომელნიც უცხოა აზერბაიჯანელებისათვის. დიდი ადგილი მათ თურქულ მეტყველებაში უკავია ქართულ ლექსიკას (ბერიძე, 2009: 10-13).

ამრიგად, XIX საუკუნეში უკვე მაჰმადიან მესხთა ნაწილს უწოდეს „თათარი“, რადგან მათი სალაპარაკო, საურთიერთობო ენა იყო თურქული ენის დიალექტი. ეს ტერმინი მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში გავრცელდა დანარჩენ მუსლიმ მესხებზე. სახელი ხელოვნური იყო და შეიქმნა საქართველოს სამხრეთ ნაწილში სარწმუნოებრივი დაპირისპირებისათვის.

„ბოლოსდაბოლოს, მესხეთის გამაჰმადიანებული ქართველები ერთიმეორისაგან ვეღარ არჩევდნენ სარწმუნოებასა და ეროვნებას. ქართველი მათთვის ქრისტიანული რელიგიის აღმნიშვნელი სიტყვა გახდა. ამის საპირისპიროდ თავიანთ თავს ეძახდნენ მუსლიმანს ან თათარს. რა თქმა უნდა, ეს „თათრობა“, რომელიც გამორიცხავდა „ქართველობას“, არ ნიშნავდა „თურქობას“, მაგრამ ტერმინ „თათრის“ ქვეშ შეიძლება გვეგულისხმა აგრეთვე აქ მცხოვრები მუსლიმი ხალხები: ყარაფაფახელები, ქურთები და სხვ. მაჰმადიანი ქართველობა, რაღა თქმა უნდა, არ იყო მათთან აღრევის მომხრე და თავის ვინაობის გამოსაცდელკეცვლად გამონახა კიდევ უფრო დაკონკრეტებული ცნება „იერლი“ - ადგილობრივი ან „ბინალი“, ამ ქვეყნის ბინადარი. მისი თათრობა შეზღუდული იყო გარკვეული ადათებითა

და ისტორიული ზნე-ჩვეულებებით – იერლობით. „იერლი“ ზოგად თათარს ქალს არ მიათხოვებდა, ისევე, როგორც ქრისტიანს“ (ლომსაძე, 1975: 208).

„იერლის“ დაპირისპირება „თათრობასთან“ გრძელდებოდა XX საუკუნეში, როდესაც კიდევ უფრო გაბუნდოვანდა მაჰმადიან მესხთა წარმომავლობის საკითხი. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში თათრობა იქცა ეროვნებად, რომელსაც დაემატა „აზერბაიჯანლობა“.

როგორც ჩანს, ხუთტომეულის ავტორებმა არ იციან, თუ რატომ ერქვათ მაჰმადიანებს მე-20 საუკუნის 40-იანი წლების დასაწყისისათვის აზერბაიჯანელები.

საერთოდ, XIX საუკუნეში აზერბაიჯანლობაზე საუბარიც კი არ შეიძლებოდა, მაგრამ ქართველი კომუნისტების არაქართული, ანტიეროვნული პოლიტიკის წყალობით „თათრობას“ და „თურქობას“ თანდათან ენაცვლებოდა „აზერბაიჯანელობა“, რაც ბევრი რამით ხელსაყრელი იყო ანტიქართული საქმიანობისათვის.

„სამცხე-ჯავახეთის ქართველ მაჰმადიანთა ერთი ჯგუფი, რომელსაც ცარიზმი ქართველებად მიიჩნევდა, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ თურქულ და აზერბაიჯანულ ეროვნებებს მიეკუთვნენ იმის გამო, რომ მაჰმადიანები იყვნენ. ანგარიში არ გაეწია ბევრი მათგანის თვითშეგნებას, ქართულ სამეცნიერო ენას და მათ მიერ შემონახულ ქართულ სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო ტრადიციებს, ქართულ გვარებს“ (თოფჩი-შვილი, 2005: 155).

თურქული ენის დიალექტი, რომელზეც საუბრობდნენ მესხები, უფრო ახლოს იყო აზერბაიჯანულ ენასთან. თავად აზერბაიჯანის სიახლოვეც მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო, რადგან საბჭოთა პერიოდში კავშირი თურქეთთან შეწყდა და თურქეთის ადგილი დაიკავა აზერბაიჯანმა, ამიტომ მე-20 საუკუნის 20-30-იან წლებში მაჰმადიან მესხებს მასიურად მისცეს აზერბაიჯანული სკოლები და მასწავლებლებიც კი ჩამოჰყავდათ აზერბაიჯანიდან.

ქართველმა პოლიტიკოსებმა ეს ყველაფერი შეამჩნიეს, ოღონდ გვიან. აი, რას წერს ახალციხის რაიკომის მდივანი გ. კირვალიძე ხელმძღვანელობას თავის მოხსენებით ბარათში 1944 წელს: „საზოგადოდ ჩემის აზრით საჭიროა და დროულად მიმართა, რომ იწერებოდეს ყველა ქართული გვარები, რომლებიც დღემდე შენარჩუნებულია გამაჰმადიანებულ ქართველებში,

ამასთანავე ეროვნება იწერებოდა „ქართველი“, „თათრის“ ან „აზერბაიჯანელის“ მაგივრად და აღნიშნული ღონისძიება ჩატარდეს არა მარტო ახალციხის რაიონში, არამედ ყველა მესხეთ-ჯავახეთის რაიონებში“ (კირვალიძე, 1989: 61).

ყოველივე ზემო აღნიშნულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აბსოლუტური უმრავლესობა კავკასიელი თურქებისა მაჰმადიანი ქართველები არიან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბერიძე, 2009 – ბერიძე მ., მაჰმადიანი მესხების ფესვები და დღევანდელი ლობა, ახალციხე, 2009.

თოფჩიშვილი, 2005 – თოფჩიშვილი რ., ეთნო-ისტორიული ეტიუდები, თბ., 2005.

კირვალიძე, 1989 – კირვალიძე გ., ახალციხის რაიონის გამაჰმადიანებულ ქართველთა გვარები, ჟურნ. საბჭოთა სამართალი, №7, 1989.

ლომსაძე, 1975 – ლომსაძე შ., სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975.

სომხური საბჭოთა ენციკლოპედია, 1974 – ჯაქსასკან სიქსასკან ხანრაჟიტარან, ერეკლან, 1974.

ფრონელი, 1991 – ფრონელი ალ., დიდებული მესხეთი, თბ., 1991.

პაკობიანი..., 1986 – ი. ჯაკიძე, სთ. ს. შიქ-ჩაქიძე, ჯ. ი. ჩარსეთან, ჯაყასთანის ხე ხარასიჟე ჯიჯანსერის თეთანთონსერის ჩათარან, ხ. I, ერეკლან, 1986.

პაკობიანი..., 1988 – ი. ჯაკიძე, სთ. ს. შიქ-ჩაქიძე, ჯ. ი. ჩარსეთან, ჯაყასთანის ხე ხარასიჟე ჯიჯანსერის თეთანთონსერის ჩათარან, ხ. II, ერეკლან, 1988.